

aceea e păcat că planșele nu au pe verso câteva date care să constituie o cît de sumară fișă etnografică, atît de necesară pentru cercetătorii portului popular. Ar fi trebuit, în primul rînd, să se facă o localizare exactă a pieselor de port, întrucît acestea, adesea chiar în cadrul unei zone restrînse, prezintă o accentuată varietate. Astfel întîlnim în album, bunăoară planșa nr. 72, cu portul popular bărbătesc și femeiesc din Timiș, specificîndu-se numai județul din care provine respectivul tip de costum. Constatăm în planșă că în componența costumului popular femeiesc intră un laibăr, cunoscut în terminologia locală cu numele de chintuș. Piesa aceasta, specifică în secolul nostru, pentru costumul bărbătesc, ridică întrebarea: în ce localitate din județul Timiș a fost găsită de Alexandrina Enăchescu Cantemir în componența portului femeiesc? Mai amintim ca fiind inadecvată prezentarea unui petec de opreg din Timiș, fără să se arate că este un fragment din piesa respectivă, constituită din două părți: petecul și ciucurii lungi din fire, care atîrnă. Trebuia menționat acest lucru, cu atît mai mult cu cît opregul este una din piesele defini-torii în tipologia portului popular românesc.

Pentru a putea fi utilizat cu ușurință, credem că era nevoie ca bogatul grupaj de planșe să fie precedat de o listă a ilustrațiilor și, mai cu seamă, sistematizarea acestuia să se fi făcut după un anume criteriu de natură artistică, sau preponderent etnografică, care să releve niște coordonate certe ale unei viziuni bine cristaltizate asupra portului popular românesc. Îndeosebi cu acest lucru ne rămîne dator pe viitor C. D. Zeletin care a îngrijit albumul și a scris pentru acesta un foarte frumos cuvînt introductiv, tradus în versiunile engleză, franceză, germană și rusă.

AUREL TURCUȘ

UN MANUSCRIS CU DATE ETNOGRAFICE BĂNĂȚENE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Schram Ferenc a publicat în revista „Etnographia”, 81, nr. 1, 1970 p. 148—152 articolul „Banati neprajzi adátok a XVIII. századhol (Date etnografice din sec. al XVIII-lea din Banat) în care semnaleză faptul că în colecția de manuscrise a Bibliotecii Universitare din Budapesta sub cota G 189/A se găsește o lucrare care are următorul titlu: „Das Banat von Ursprung bis jetzt nebst den Nationalisten Sitten, Gebrauche, Religion, Kinderzucht, Hauswirtschaft, Vermögen, Nahrungs- und Handelsstandes, Gebrechen, Obligenheit der Beamten des Landes Merkwürdigkeiten, dessen Grösse im Grunde, in Städten, Dörfern, Praedien, Menschen und Vieh, mit dem Anhang der Verbesserten Marsch-Route“. Autorul acestui manuscris este Iohannes Iacobus Ehrler, după cum se specifică în pagina de titlu. (Beschrieben zu Temesvar, den 1-ten Octobris 1774. Pr. Ioh(annes) Iac(obus) Ehrler. Revisor“. Despre copistul contemporan al manuscrisului știm date și mai puține — specifică Schram Ferenc — citînd doar atît: „Scrip(sit) Igna(tius) Szokoly.

Schram Ferenc menționează că „partea cea mai reușită a manuscrisului format din 12 capitole (I—XII) este cea care se referă la observațiile privind viața populației, în special a românilor și sîrbilor, celelalte două populații ale Banatului, ungarul și germanii fiind numai amintite“.

Ca garanție pentru autenticitatea faptelor prezentate de Ehrler, putem lua mărturisirea acestuia că „a petrecut mai multe sute de nopți în colibe țărănești“.

Textul și-l ilustrează cu desene în tuș și acuarele. Schram Ferenc reproduce dintre acestea pe acelea care se referă la construcții și port, dând în traducere maghiară observațiile autorului.

Privitor la *arhitectura populară* se consemnează că „bărbatul român își construiește casa, acolo unde nu e din pământ bătătorit, din împletituri, sau din lemne (bîrne) lungi puse una peste alta și care sînt acoperite cu trestie; fierul nu este deloc folosit la construcție. Cadrul ușii este fie din salcie, sau din alt lemn, pe ele sînt încrustații, de multe ori artistice; ... ferestrele sînt astupate cu hîrtie — uneori sînt două deschizături mici, prin care pătrunde lumina. Toată casa este formată dintr-o cameră mică și o bucătărie“. Despre *interiorul fărânesc* se spune următoarele: În cameră se poate găsi o icoană a Sf. Gheorghe, lucrată în aramă, el fiind sfîntul lor protector. Din lemn nedat la rîndea sînt unul sau două paturi, de asemenea asemănător un dulap (Schranken), uneori unul-două scaune și cîteva procovițe făcute de ei înșiși. În bucătărie nu se găsește nimic deosebit. Cuptorul este făcut din împletituri căptușite cu lut, vatră de foc nu au, ci fierbe pe jos deasupra focului, atîrnînd de un lanț un ceaun, în care se fierb de toate (46—47). Rareori se mai găsesc oale în care să fiarbă. În afara acestui loc pentru fiert se mai află un alt cazan (ceaun) în care aduce apa, 1—2 farmurii, iar farfurii de lemn sînt folosite la masă. Lingurile sînt deasemenea confecționate din lemn, în timp ce cuțitul și furculița sînt produse turcești, pe care românul le poartă întotdeauna cu el. În afară de aceasta mai este un hambar construit, fie pe două tîlpici, fie pe patru stîlpi, în care își păstrează porumbul“. E important de subliniat că hambare de tipul acesta se mai pot găsi în zilele noastre în Banat, așa după cum vededesc cercetările de teren, în urma cărora s-au achiziționat piese de acest gen, pentru colecția de etnografie de la Muzeul Banatului.

De o mare importanță documentară este consemnarea privitoare la depozitarea grînelor. Acestea erau păstrate într-o groapă, care era mai largă în adînc decît la gură. Groapa era arsă și afumată cu paie și uscături. Apoi „o curățau și o umpleau cu grîne și o astupau“ (48).

Anezele gospodăriei erau aproape inexistente: „Pentru cornute și cai nu se găsesc adăposturi, cu atît mai puțin grajduri, după cum obișnuiesc uneori sîrbii. Vitele petrec toată noaptea, indiferent de vreme, sub cerul liber ...

Cotețele se construiau din stîlpi bătuți în pămînt, „înalți de jumătate de stîinjen, pe care îi umpleau cu trestie, lăsînd în față o intrare“. Finul se păstra în curte acoperit cu spini, ca să fie apărat de vite, sau în grădină, în „jurul unei prăjini de stejar complet curățite de crengi“ (49), deci în căpițe.

Privitor la *mijloacele fărânești de transport*, „autorul notează doar atîta că, printre români e răspîndită Talika, aceasta este căruța pentru un singur animal de tracțiune, pe cînd la sîrbi se găsește aproape numai căruța pentru două animale pe care o numesc Koczia; amîndouă sînt fără benzi de fier, iar fierul nu este folosit nici la alte părți componente“ (50).

Schram Ferenc, menționează că „observațiile asupra *portului* nu mai sînt atît de detaliate“. După Iohannes Iacobus Ehrler, portul de vară al românilor și al sîrbilor de condiție socială mai modestă „este format dintr-o cămașă țesută din fire turcești, ȋtari de in (beinen Gatja Hosen), remarcîndu-se, în special la români portul unei șepci de miel cusută din blană albă sau neagră, apoi un brîu de piele

iscusit ornamentat cu cuie de aramă (ținte) bătute în jur, de care atîrnă o teacă pentru cuțit, amnarul și un mic săculeț rotund cu cele necesare focului (51). Banii nu sînt ținuți acolo, pe aceia românul îi ține într-un săculeț de in pe care-l ține după gît.

Sîrbul folosește în loc de aceasta o curea unguerească albastră, lată cu ciucuri, pălărie întoarsă la jumătate, sau o șapcă de pislă ca de husari.“

Ehrler remarcă dependența portului de diferențierile sociale. Spre deosebire de portul celor săraci, aflăm că portul sîrbilor și românilor *avuji* avea în componența sa și „o bundă de blană cu căptușală albă sau albastră (Tüchene Peltz) și cizme, fie iarnă, fie vara. Portul de iarnă la populația săracă a Banatului este aproape la fel. În timpul frigului ei poartă în spate bunde de miel — numite Peltz de către autor — sau bunde de lînă, numite Kebernek la care e atașată o glugă pătrată de pînză sau de piele pentru acoperirea capului.“ Aceștia poartă „pantaloni dintr-un material grosolan“ (... o cămașă foarte lungă, iar încălțăminte constă dintr-un „așa numitele opanka, ciorapi de lînă a căror talpă este de piele — de cele mai adeseori de piele de capră — și le numesc opincza, iar pe margini le întăresc cu curele de piele. (52).

Portul de vară al femeilor constă dintr-o cămașă care ajunge pînă la călcie, țesută din fire turcești, cu deschizături pentru gît și mîini, deschisă la piept, iar de la talie în jos, pînă la genunchi au un șorț ornamentat (catrința) cu fir de lînă verde și galbenă.

„Portul lor de iarnă se rezumă la bundă (Peltz) și cizme.“

Nu se scapă din vedere un lucru despre care avem foarte puține date în etnografia românească, a nume *găteala capului*. „Este foarte interesant — spune Ehrer — să fie studiată găteala capului, cu părul frumos împletit, ornamentat cu pietre false și ace, iar cine are bani poartă pe cap monede de 20, 17, 10 și 7 groși, dispuse în formă de triangulum. Podoaba urechilor, formată din diferite alămuri și pietre, adesea este foarte grea, dar cu atît mai prețioasă (53).

Un alt aspect, la fel de puțin cercetat în cultura noastră populară, este portul tradițional legat de ocazii speciale — ceremonii și ritualuri. Ehrler se referă și la portul de doliu. „La sîrbi el este format din vâl, pe care bărbații și-l leagă de braț, iar la femei atîrnă de la cap pînă la călcie; românii merg cu capul descoperit, iar basmaua femeilor este neagră, încît nici nu se poate observa lipsa vâlului“ (33).

În încheiere Schram Ferenc face cîteva observații referitoare la desenele din manuscris, care arată felul cum erau îmbrăcați românii. „Cămașa albă de in a bărbatului român — spune Schram Ferenc — este largă, în față este deschisă pînă la stomac, fără guler, cusută spre interior, cu mîneci largi, care ajung pînă la incheituri. Marginile gurii cămășii și capătul mînecelor sînt ornamentate cu fir roșu. Mantaua de culoarea nisipului, ajungînd pînă la pămînt, are mîneci lungi și largi, guler mare și îngust, iar în dreptul pieptului este ținută de două curele roșii, sau de sfoară. Pe umărul drept, atîrnată de baltag, este o traistă în carouri roșu, galben, negru pentru unelte“.

Un alt desen „reprezintă o femeie a cărei șorț (opreg n.n.) este prins de talie cu un brîu îngust, ajungînd pînă la genunchi, fiind în carouri roșu-verde, în partea inferioară are un ornament din aceleași culori, iar marginile de jos, atît la șorțul (opregul n.n.) purtat în față, cît și la cel purtat în spate, sînt împodobite cu ciucuri albaștri, galbeni, violeți și verzi“. Așadar în acest manuscris înțilnim pentru prima

oară reproduș costumul cu opreg, caracteristic pentru tipul de port popular al bănățenilor.

Capul era acoperit „cu o basma foarte lungă, legată în felul unui turban, iar la spate, un capăt al basmalei iese în afară. Basmăua este ornamentată cu dungi roșii, verzi, albe, iar marginile de la spate au ciucuri mici. De la furca de tors, sprijinită de briu atîrnă firul spre fusul aflat în mîna dreaptă. Despre tors, Ehrler remarcă faptul că acesta este o îndeletnicire extraordinară, căci „und im gehen, reissen, sitzen, oder fahren sich immer mit spinnen beschäftigten“. (44—45).

Am prezentat datele etnografice bănățene consemnate în manuscrisul lui Ehrler, prin intermediul articolului lui Schram Ferenc, pentru a pune la îndemîna cercetătorilor români preocupați de interesul pentru cultura populară din Banat încă un aspect inedit de mare importanță. Pe de altă parte, fără îndoială că datele acestea constituie un bogat material etnografic documentar, atît de necesar pentru cunoașterea vechilor elemente ale artei populare bănățene.

AUREL TURCUȘ, COSTIN FENEȘAN

ZUSAMMENFASSUNG

Die Autoren analysieren den Artikel „Banati-néprajzi adatok a XVIII, század-ból“, von Schram Ferenc, welcher in der Zeitschrift „Etnografia“ 81, nr. 1, 1970, f. 148—152 erschienen ist. Dieser Artikel bezieht sich auf ein Manuskript von Johannes Jacobus Ehrler, welches sich in der Manuskriptensammlung der Universitäts-Bibliothek von Budapest, unter der Registriernummer 189/A, befindet.

Schramm Ferenc entzieht aus Ehrlers Manuskript ethnographische Daten die sich auf das Banat beziehen und die über Volksarchitektur, Innenausstattung, Bauernhofannexen, Verkehrsmittel und Volkstracht berichten.

---

* cifrele în paranteză reprezintă numărul paginilor din manuscrisul lui Ehrler, care cuprinde 207 file.